

PIOTR ŁABĘDŹ

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

KONFLIKT HETMANA KRZYSZTOFA RADZIWIŁŁA „PIORUNA”
Z ZYGMUNTEM III WAZĄ I JEGO WPŁYW NA SYTUACJĘ POLITYCZNĄ
RZECZYPOSPOLITEJ W LATACH 1587–1600*

Słowa kluczowe: magnateria, historia polityczna Wielkiego Księstwa Litewskiego, partykularna polityka litewska

Krzysztof Radziwiłł zwany „Piorunem” (1547–1603) należał do czołowych magnatów litewskich drugiej połowy XVI i początku XVII w. Swoją karierę polityczną zakończył jako wojewoda wileński (najwyższy świecki urząd senatorski w Wielkim Księstwie Litewskim) i hetman wielki litewski. Po śmierci ojca, Mikołaja Radziwiłła „Rudego” (w 1584 r.) „Piorun” stanął na czele jednego z najpotężniejszych rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego i całej Rzeczypospolitej. Kontynuując politykę ojca, K. Radziwiłł dążył przede wszystkim do utrzymania pierwszoplanowej pozycji wśród możnowładców litewskich, aspirując do roli nieformalnego przywódcy. Niewątpliwie postawa „Rudego” względem unii lubelskiej oraz pierwszych bezkrólewii po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów wpłynęła na późniejsze działania polityczne wojewody wileńskiego, który starał się zwalczać wszelkie próby mające na celu zwiększenie integracji z Koroną, jednocześnie zwracając uwagę na partykularne interesy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zdecydowana postawa polityczna K. Radziwiłła prowadziła jednak do narastania konfliktów z Zygmuntem III Wazą, które wpływały na sytuację wewnętrzną Rzeczypospolitej. Tematem artykułu będzie geneza i rozwój zatargu króla z wojewodą wileńskim w latach 1587–1600¹. Chronologia pracy przyjęta przez autora jest związana z wyborem Zygmunta III na tron Rzeczypospolitej, datę końcową stanowi natomiast

* Tekst powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC – 2011/03/N/HS3/01273.

¹ Podobnym zagadnieniem zajmował się również Henryk Wisner, który przeanalizował przebieg konfliktu syna „Pioruna”, Krzysztofa II Radziwiłła z Zygmuntem III Wazą, zob. Henryk WISNER, *Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą a Krzysztofem Radziwiłłem*, Rocznik Białostocki, t. 11: 1972, s. 53–100.

wybuch wojny ze Szwecją. Działania wojenne w Inflantach oraz ówczesne stosunki władcy z hetmanem litewskim zostały omówione w osobnym artykule².

Polityka kreowana przez Stefana Batorego oraz jego przychyłność względem Radziwiłłów miały kluczowe znaczenie dla rozwoju kariery „Pioruna”. Król, chcąc uzyskać wsparcie dla realizacji zamierzonych celów, zbudował silne stronnictwo, którego trzon stanowili Jan Zamoyski w Koronie oraz Radziwiłłowie na Litwie³. W konsekwencji w momencie śmierci Batorego wojewoda wileński pozostawał jednym z najpotężniejszych magnatów w Wielkim Księstwie Litewskim.

Podczas bezkrólestwa po śmierci Stefana Batorego „Piorun” zaangażował się w poparcie kandydatury cara Fiodora. Odpowiadało to bowiem koncepcjom politycznym Radziwiłła, który z Lwem Sapiehą rozważał możliwość unii z Moskwą⁴. Wojewoda wileński początkowo niechętnie odnosił się do możliwości wyboru Zygmunta III, którego kandydatura w pierwszych miesiącach *interregnum* cieszyła się niewielkim zainteresowaniem Litwinów. Wiązało się to z obawami, że koronacja królewicza szwedzkiego może doprowadzić do wojny z Moskwą⁵. K. Radziwiłł również podzielał tę opinię: „nie wiem abyśmy pokój od Moskwy mieć mogli, gdyż się z tym Moskiewski przez gońca swego, jako i teraz przez swe posły deklarował, że gdzie Szweda za Pana weźmiecie, rozlanie krwi wieczne między nami nie ustanie”⁶. Zapewne na stosunek wojewody wileńskiego do kandydatury Zygmunta miały również wpływ działania Jana III Wazy, który w poprzednich latach wysuwał

² Piotr ŁABĘDŹ, *Konflikt Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” z Zygmuntem III Wazą a działania wojenne w Inflantach w latach 1600–1602*, *Klio*, t. 20 (1): 2012, s. 111–140.

³ Halina MICHAŁAK, *Jan Zamoyski a Radziwiłłowie. Od suplikanta do mentora*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 3: 1989, s. 226–227; Stanisław GRZYBOWSKI, *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994, s. 151.

⁴ Борис Н. Флоря, *Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII вв.*, Moskwa 1978, s. 144; Arkadiusz CZWOŁEK, *Piórem i buławą. Działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012, s. 58; Borys FLORIA [Борис Н. Флоря], *Rosyjska kandydatura na tron polski u schyłku XVI wieku*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (dalej cyt. OiRwP), t. 16: 1971, s. 90; Tomasz KEMPA, *Plany separatystycznej elekcji w Wielkim Księstwie Moskiewskim w okresie trzech pierwszych bezkrólestwi po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów*, *Zapiski Historyczne*, t. 69: 2004, z. 1, s. 61.

⁵ Po zakończeniu wojen moskiewskich Stefana Batorego (1579–1582) dążenia polityczne Moskwy skupiły się głównie na próbach odzyskania zajętej przez Szwedów Narwy. W związku z tym stosunki Moskwy ze Szwecją były napięte i ograniczały się do zawierania krótkotrwałych rozejmów. Dnia 25 XII 1586 r. bojarzy przyjęli plan wojny ze Szwecją, z którego jednak chwilowo zrezygnowano w związku z rozpoczęciem bezkrólestwa w Rzeczypospolitej, zob. Борис Н. Флоря, *Русско-польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII в.*, Moskwa 1973, s. 17–18; Lars Ericson WOLKE, *Jan III Waza, władca renesansowy*, tłum. Wojciech ŁYGAS, Gdańsk 2011, s. 263–266.

⁶ *Wypisy należące do Moskwy, z Diaryusza Elekcji Zygmunta III Króla Polskiego, MDLXXXVI*, [in:] *Historica Russiae Monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta*, ab A.J. TURGENEVIU [Александр И. Тургенев], t. 2, Petropoli 1842, s. 19; Janusz BYLIŃSKI, *Źródła konfliktu pomiędzy Zygmuntem III a Radziwiłłami*, [in:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, cz. 2, red. Marcei KOSMAN, Poznań 2006, s. 31.

pretensje do wielkksiążęcego tronu Litwy⁷. Podczas sejmiku elekcyjnego wojewoda wileński nadal wspierał moskiewskiego kandydata, mimo to prowadził rozmowy ze stronnikami pozostałych pretendentów do korony, starając się uzyskać możliwie największe korzyści w zamian za ewentualne poparcie⁸. Jednak z dwu głównych kandydatów popieranych podczas elekcji – Zygmunta Wazy i arcyksięcia Maksymiliana – bliższa była mu osoba Szweda. Ponadto „Piorun” już na początku maja 1587 r. dostrzegł, że Zygmunt ma największe szanse na objęcie tronu Rzeczypospolitej⁹. Po rozdwojonej elekcji Krzysztof Radziwiłł coraz bardziej skłaniał się do poparcia królewicza szwedzkiego, lecz zamierzał dzięki temu osiągnąć jak największą korzyść politycznych.

Planom wojewody wileńskiego przeszkodziły jednak działania stronnictw popierających zarówno Zygmunta, jak i Maksymiliana, które niemal równoległe dokonały wyboru swoich kandydatów, pomijając wotowanie przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego. Senatorowie litewscy oburzeni faktem, że Polacy zdecydowali o wyborze króla bez ich udziału, zażądali unieważnienia obu elekcji. Następnie 25 VIII 1587 r. złożyli protest przeciwko rozdwojonej elekcji. Jednakże, co charakterystyczne, K. Radziwiłł zastrzegł w protestacji, że składa swój podpis „contra processus, non contra personas”¹⁰. W tym czasie „Piorun” po cichu sprzyjał już jednak Zygmunтови. Do poselstwa jadącego do Szwecji dołączył jego zaufany klient Jan Bojanowski¹¹.

⁷ Jan III Waza jako mąż Katarzyny Jagiellonki kwestionował zasadę wolnej elekcji w Wielkim Księstwie Litewskim, podkreślając swoje prawa do dziedzicznego tronu Jagiellonów. Król Szwecji, przyjmując posłów Rzeczypospolitej w 1582 r., oświadczył, że: „Synowie moi są dziedzicami Litwy i kto wie co z nami będzie [...] i nie ma Litwa wolnej elekcji”, zob. *Relacya legacyi Pana Kuchmistrza Posła Króla Polskiego do Szwedzkiego Króla*, [in:] *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. Ignacy POLKOWSKI, Kraków 1887, s. 367; Henryk LULEWICZ, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 398.

⁸ Stanisław Górka do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, pod Warszawą, 6 VIII 1587 r., Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej cyt. AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej cyt. AR), dz. V, nr 4494, s. 9–11; Stanisław Górka do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 15 VIII 1587 r., *ibid.*, s. 15–16; *Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, w rękopisie odkrył i do druku podał, oraz historyczno-bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przyłączył Franciszek Maksymilian SOBIESZCZAŃSKI, Warszawa 1851, s. 36–37, 39; *Rajnolda Hejdenszejna sekretarza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594: ksiąg XII*, t. 2, z łacińskiego przetłumaczył Michał GLISZCZYŃSKI, życiorysem uzupełnił Włodzimierz SPASOWICZ, Petersburg 1857, s. 226, 242.

⁹ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kojdanów, 2 V 1587 r., Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург (dalej cyt. РНБ), фонд 971, оп. 2, авт. но. 234, s. 284–285.

¹⁰ Uniwersał protestacyjny przed rozdwojoną elekcją, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (dalej cyt. B.Czart.), nr 313, s. 187–191; protestacja senatorów i posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego, Warszawa, 25 VIII 1587 r., [in:] *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewki (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. Henryk LULEWICZ, Warszawa 2006, s. 257–262.

¹¹ Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kalmar, 13 IX 1587 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 30–33; Przemysław Piotr SZPACZYŃSKI, *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków 2013, s. 75.

Po rozdwojonej elekcji przedstawiciele Wielkiego Księstwa Litewskiego powrócili na Litwę, gdzie podjęto starania mające na celu wypracowanie wspólnego stanowiska wobec aktualnych wydarzeń politycznych. W krótkim czasie zarysowały się tu jednak wyraźne podziały polityczne, które uniemożliwiały poparcie jednego z kandydatów. Podczas zjazdu głównego w Wilnie (8–20 XI 1587 r.) doszło do tego, że większość zgromadzonych, pod wpływem agitacji wysłanników Habsburgów, gotowa była poprzeć Maksymiliana. W związku z tym K. Radziwiłł, który jak dotąd bojkotował decyzje minionej elekcji, postanowił – na razie nieoficjalnie – poprzeć kandydaturę Zygmunta Wazy. Pod jego wpływem bowiem stany zrezygnowały z nominacji Maksymiliana, decydując się na negocjacje z obu elektami¹². Dzięki relacji obecnego na zjeździe w Wilnie Mikołaja Oleśnickiego Zygmunt Waza miał w związku z tym stwierdzić: „że nikt inszy jeno pan wojewoda [Krzysztof Radziwiłł – P.Ł.] temu na tym zjeździe wileńskim zabiegał, że te państwa Wielkie Księstwo Litewskie z Koroną nie są rozerwane, co by było podobno przez nominację Maksymilianową, gdyby się tam była stała, stało”¹³. Wkrótce Litwini, pod wpływem doniesień o porażce Maksymiliana pod Krakowem¹⁴, uznali Zygmunta Wazę za jedyne go możliwego kandydata do tronu Rzeczypospolitej¹⁵.

Dnia 27 XII 1587 r. w Krakowie doszło do koronacji Zygmunta Wazy¹⁶. Podczas pierwszej audiencji posłowie litewscy odczytali królowi mowę K. Radziwiłła, która charakteryzowała jego poglądy na temat pozycji Wielkiego Księstwa Litewskiego w Rzeczypospolitej. „Piorun” wymieniał szereg krzywd, których Litwa doznała od Korony podczas unii lubelskiej oraz dwóch pierwszych bezkrólewí. Następnie wskazywał, że Wielkie Księstwo Litewskie jest samodzielnym i niezależnym podmiotem politycznym, o którego prawach i przywilejach król powinien zawsze pamiętać. W dalszej części wojewoda wileński przestrzegał władcę i senatorów koronnych, którym wskazywał, że Litwa w każdej chwili może dokonać odrębnej elekcji, gdyż „takież Regimenta i ozdoby [regalia – P.Ł.], których Ichmościowie używają my też mamy. A dlaczegoż, że nie Prowincja ale Państwo, a zgoła i Królestwo i Rzeczpospolita Wielkiego Księstwa Litewskiego. Było bowiem to Państwo Najjaśniejszy Miłościwy Królu od dawnych wieków wielkie i możne, które męstwem a Rycerstwem tak było rozszerzone, że z Woli miłego Boga nie tylko te Prowincje, które pod nami teraz są ale i insze były i tej sławy dotąd urzywali. Przodkowie nasi póki nas wie-

¹² T. KEMPA, *Plany separatystycznej elekcji*, s. 58; H. LULEWICZ, *Gniewów o unię ciąg dalszy*, s. 402–405.

¹³ Mikołaj Oleśnicki do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 16 XII 1587 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3457, s. 1–8.

¹⁴ Rankiem 24 listopada armia Maksymiliana rozpoczęła generalny szturm Krakowa, który zakończył się jednak porażką, w związku z czym Habsburg zrezygnował z oblężenia miasta i wycofał się na Śląsk. Szerzej zob. w: Kazimierz LEPSZY, *Oblężenia Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*, Kraków 1929.

¹⁵ Uchwała zjazdu brzeskiego, Brześć, 24 XII 1587 r., [in:] *Akta zjazdów stanów*, t. 1, s. 308–311.

¹⁶ *Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki polskiej*, s. 82–83.

lebna unia nie nadwątlila”¹⁷. Zdecydowana mowa K. Radziwiłła ukazywała również jego zapatrywania wobec przyszłej polityki władcy, który powinien mieć na uwadze potrzeby obu unijnych partnerów.

Początek panowania Zygmunta III zapowiadał zgodną współpracę z wojewodą wileńskim. Król na sejmie koronacyjnym potwierdził bowiem prawa i przywileje Wielkiego Księstwa Litewskiego, wyraził zgodę na wprowadzenie III Statutu, podział Inflant oraz ratyfikację traktatu pokojowego z Moskwą zawartego przez Litwinów podczas bezkrólewia¹⁸. Jak wynika z relacji Marcina Leśniowolskiego, władca bardzo komplementował „Pioruna” jako doświadczonego wodza i wytrawnego polityka, któremu można powierzyć najważniejsze sprawy państwowe¹⁹. Podobne zapewnienia znajdujemy również w korespondencji Bojanowskiego²⁰ oraz samego Zygmunta, który dziękował za poparcie udzielone podczas elekcji i wyrażał nadzieję na dalszą zgodną współpracę²¹. Wkrótce wojewoda wileński rozpoczął starania o scedowanie posiadanych dzierżaw: borysowskiej, żyżmorskiej i sejweńskiej na nieletniego syna Janusza. Król początkowo nie chciał wyrazić na to zgody, odkładając tę decyzję do osobistego spotkania z „Piorunem”²². Ostatecznie jednak władca 12 II 1588 r. wydał przywilej, którym zezwalał na cesję²³.

Mimo licznych zapewnień dotyczących przychylności Zygmunta III do K. Radziwiłła działania władcy wywoływały coraz większe niezadowolenie magnata. Już w lutym 1588 r. „Piorun” krytykował politykę nominacyjną króla²⁴. Wojewoda wi-

¹⁷ Mowa Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” do króla Zygmunta III, 1587 r., B.Czart., Teki Naruszewicza, nr 92, s. 845–849, 857–859.

¹⁸ Przywilej Zygmunta III Wazy, Kraków, 1 II 1588 r., AGAD, AR, dz. II, nr 215, s. 1–4; „Okolo Inflant z Pany Polaki postanowienie Jego Królewskiej Mości na sejmie koronacyjnym konfirmowane”, Kraków, 28 I 1588 r., B.Czart., nr 2073, s. 13–20; uniwersał Zygmunta III Wazy, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 185, s. 56–59; przywilej Zygmunta III Wazy, Kraków, 28 I 1588 r., B.Czart., nr 328, s. 337–340; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 29 I 1588 r., [in:] *Archiwum domu Radziwiłłów*, wyd. August Sokołowski (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 8), Kraków 1885 (dalej cyt. ADR), s. 187–188; Jan Hlebowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 28 I 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 5220, s. 42, 42a, 43, 43a; Henryk Wisner, *Z dziejów zatwierdzenia III Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Czasopismo Prawno-Historyczne (dalej cyt. CzPH), t. 35: 1983, z. 1, s. 213–220.

¹⁹ Marcin Leśniowolski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 II 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 8365, s. 1–5.

²⁰ Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 8 II 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 63–67.

²¹ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 23 II 1588 r., Biblioteka Raczynskich w Poznaniu (dalej cyt. B.Racz.), nr 71, s. 7–8.

²² Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 8 II 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 63–67.

²³ Przywilej Zygmunta III Wazy, Kraków, 12 II 1588 r., AGAD, AR, dz. I, nr 7940; Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 12 II 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 5–6; J. BYLIŃSKI, op.cit., s. 32.

²⁴ Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 25 II 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 72–77; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 9 VI 1588 r., ibid., s. 88–93.

leński czuł się wyraźnie zawiedziony postawą Zygmunta III, który zdawał się nie doceniać poparcia udzielonego mu przez „Pioruna” podczas bezkrólestwa²⁵. Zapewne na opinię K. Radziwiłła w tej sprawie wpłynęły doniesienia L. Sapiehy (wówczas zaufanego klienta „Pioruna”), który twierdził, że król faworyzuje Jana Kyszkę i Jana Hlebowicza. Zdaniem podkanclerzego Zygmunt III konsultował z nimi wszelkie decyzje dotyczące nominacji na urzędy senatorskie na Litwie, pomijając niemal całkowicie jego opinię (a więc i opinię Radziwiłła) w tej sprawie²⁶. Warto również się odnieść do korespondencji J. Bojanowskiego, z której wynika, że Zygmunt III złożył wojewodzie wileńskiemu jakieś bliżej niezbrane obietnice. Następnie próbował się jednak z nich wymówić²⁷. Wątek ten jest interesujący, ponieważ wspomina o nim w swoich listach tylko J. Bojanowski, który – jak pamiętamy – z polecenia Radziwiłła dołączył w trakcie bezkrólestwa do poselstwa jadącego do Szwecji. Niestety, wobec braku bliższych informacji możemy jedynie przypuszczać, że wojewoda wileński za cenę poparcia kandydatury królewicza szwedzkiego próbował wynegocjować dla siebie jakieś przywileje.

Kolejnym elementem, który niekorzystnie wpłynął na współpracę z królem, była kwestia polityki monarchy w stosunku do Inflant. Zygmunt III w rozdawnictwie starostw inflanckich zdecydowanie faworyzował Polaków²⁸, którym – jak twierdził – „więcej powinien niż Litwie, bo mu też więcej Polacy życzliwości pokazali niż Litwa [...], jakoż ci nie tylko mówi [Zygmunt III – P.Ł.] ale i tak czyni [...], już tam więcej Polacy opatrzenia otrzymują niż sama Litwa i Litwinowi nawet odmówią, a Polakowi zaraz dadzą”²⁹. Ponadto władca, mimo nacisków L. Sapiehy, nie chciał wyrazić zgody na wysłanie komisarzy do Inflant w celu podziału prowincji. Zygmunt twierdził bowiem, że na sejmie nie wyznaczono przedstawicieli do tego zadania, w związku z tym należy odłożyć decyzję w tej sprawie na później³⁰. Tymczasem w myśl wcześniejszych ustaleń Litwa powinna otrzymać połowę tej prowincji.

²⁵ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, s.l., s.a., [1588 r.], AGAD, AR, dz. IV, t. 22, k. 289, s. 50; Mikołaj Radziwiłł do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Ostrów 23 II 1588 r., *ibid.*, t. 35, k. 503, s. 27–32.

²⁶ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 29 I 1588 r., [in:] ADR, s. 187–188; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 31 I 1588 r., [in:] *ibid.*, s. 188–190; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 22 I 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 50–54; Jan Hlebowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 12 II 1588 r., *ibid.*, nr 5220, s. 46, 46a, 47; A. CZWOŁEK, *op.cit.*, s. 71–72.

²⁷ Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 22 I 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 50–54; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 8 II 1588 r., *ibid.*, s. 63–67.

²⁸ Mikołaj Radziwiłł do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Ostrów, 23 II 1588 r., AGAD, AR, dz. IV, t. 35, k. 503, s. 27–32; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 III 1588 r., [in:] ADR, s. 191–192; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 2 IV 1588 r., [in:] *Archiwum domu Sapiechów*, t. 1: *Listy z lat 1575–1601*, oprac. Antoni PROCHASKA, Lwów 1892 (dalej cyt. ADS), s. 30–31.

²⁹ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 17 II 1588 r., [in:] ADR, s. 190–191.

³⁰ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 VII 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 17–18; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 2 III 1588 r., [in:] ADS, s. 28.

Zygmunt III wykazywał również ogromną niechęć dla spraw, które dla Litwy miały charakter priorytetowy. L. Sapieha w liście do K. Radziwiłła krytykował króla, którego działania utrudniały umocnienie przyjaznych stosunków z Moskwą. Jak wynika z relacji podkanclerzego, Zygmunt nie chciał tytułować cara swoim bratem oraz potwierdzić przyjaznego nastawienia do Moskwy. Król nie zamierzał nawet początkowo poinformować władcy moskiewskiego o swoim panowaniu w Rzeczypospolitej³¹. „Piorun” zaniepokojony tą sytuacją oraz możliwością pogorszenia stosunków z Moskwą osobiście zawiadomił Fiodora o koronacji Wazy³². Zygmunt III zrezygnował również z wysłania gońca do Moskwy w celu poinformowania cara o ratyfikacji traktatu rozejmowego. L. Sapieha przygotował już nawet brulion listu w tej sprawie, lecz monarcha pozostawał nieugięty³³. Niechęć króla do zainicjowania stosunków dyplomatycznych z Moskwą wynikała przede wszystkim z planów politycznych Szwecji. Jan III przygotowywał się bowiem do wojny z państwem moskiewskim³⁴. Tymczasem odkładanie zaprzysiężenia rozejmu ze strony Rzeczypospolitej stawiało cara w kłopotliwej sytuacji politycznej. Działania Zygmunta były więc manewrem dyplomatycznym, który leżał przede wszystkim w interesie Szwecji. Postawa Zygmunta względem Moskwy zniechęcała K. Radziwiłła do współpracy, król wykazywał bowiem wówczas zupełne niezrozumienie dla interesów i potrzeb Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz całej Rzeczypospolitej³⁵.

Do pierwszego spotkania wojewody wileńskiego z władcą doszło na sejmie w marcu 1589 r. K. Radziwiłł początkowo nie zamierzał uczestniczyć w obradach, ostatecznie jednak pojawił się w Warszawie pod koniec sejmu³⁶. Do tego momentu „Piorun” zdecydowanie unikał spotkania z monarchą, który wielokrotnie starał się go do tego zachęcić. Wojewoda wileński wymówił się nawet z udziału w zjeździe senatorskim w Brześciu, na którym obecny był Zygmunt III³⁷. Postawa wojewody wileńskiego była wyraźnym afrontem w stosunku do króla, który poczuł się zapewne dotknięty wyniosłym zachowaniem magnata. „Piorun” próbował wytłuma-

³¹ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 III 1588 r., [in:] ADR, s. 191–192.

³² Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 23 II 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 7–8.

³³ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 2 III 1588 r., [in:] ADS, s. 28; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 III 1588 r., [in:] ADR, s. 191–192.

³⁴ P.P. SZPACZYŃSKI, op.cit., s. 92; A. CZWOŁEK, op.cit., s. 72.

³⁵ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, s.l., s.a. [1588 r.], AGAD, AR, dz. IV, t. 22, k. 289, s. 50.

³⁶ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, Słonim, 29 II 1589 r., AGAD, AR, dz. IV, t. 22, k. 290, s. 3–4; Anna FILIPCZAK-KOCUR, *Senatorowie i posłowie na sejmie „pacyfikacyjnym” w 1589 roku*, CzPH, t. 39: 1982, z. 2, s. 200.

³⁷ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Brześć, 18 XI 1588 r., [in:] ADS, s. 41–42; Mikołaj Radziwiłł do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Bielice, 30 X 1588 r., AGAD, AR, dz. IV, t. 35, k. 503, s. 40–42; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Brześć, 20 XII 1588 r., ibid., dz. V, nr 1082, s. 120–122; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Grodno, 9 I 1589 r., ibid., s. 130–135.

czyć swoje postępowanie władcy, a później zapewniał o chęci zgodnej współpracy³⁸. Pierwsze spotkanie z monarchą niewątpliwie usatysfakcjonowało Radziwiłła, który pod koniec sejmiku otrzymał nominację na urząd hetmana wielkiego litewskiego³⁹. Mimo to przebieg obrad w Warszawie nie mógł zadowolić żadnej ze stron. Zygmunt III wciąż nie zaprzysiął rozejmu z Moskwą, w dodatku, jak wskazywał nuncjusz papieski, władca dążył do wojny ze wschodnim sąsiadem⁴⁰. Działania króla z pewnością zniechęcały „Pioruna” do podjęcia współpracy z dworem, dla którego poprawne stosunki z Moskwą stanowiły kwestię priorytetową⁴¹. Z kolei podczas sejmiku K. Radziwiłł poparł projekty J. Zamoyskiego dotyczące reformy elekcji oraz próby wykluczenia kandydatury Habsburgów w przyszłych bezkrólewicach w Rzeczypospolitej⁴². Postawa polityczna wojewody wileńskiego wskazywała na jego współpracę z kanclerzem koronnym, która wobec rosnącej niechęci władcy do J. Zamoyskiego stawała się istotnym czynnikiem w relacjach z królem.

Ważny aspekt w stosunkach K. Radziwiłła z Zygmuntem III stanowiły również sprawy wyznaniowe, „Piorun” był bowiem gorliwym wyznawcą kalwinizmu i nieformalnym przywódcą obozu protestantów w Wielkim Księstwie Litewskim. Król tymczasem, wyedukowany przez jezuitów, sprzyjał rozwojowi kontrreformacji w Rzeczypospolitej. Jak wskazuje Tomasz Kempa, polityka nominacyjna dworu od 1591 r. wyraźnie wskazywała, że w nominacjach na urzędy, szczególnie senatorskie, faworyzowano katolików⁴³. Potwierdzają to również słowa Krzysztofa Dorohostajskiego, który w jednym z listów adresowanym do wojewody wileńskiego zauważył, że „teraz też za perswazją jezuicką i księży żaden ewangelik nie ma nic wskurąć, czego się już dobre znaki na kilku pokazały, causam niedania heretyctwo przekładając”⁴⁴. Kontrreformacyjna polityka władcy objawiała się również w innych elementach funkcjonowania państwa. Zygmunt III zdecydowanie sprzeciwił się powołaniu w Wilnie ewangelickiej akademii, której głównym celem miało być przeciwdziałanie rosnącemu wpływowi jezuitów, którzy poprzez nauczanie w Aka-

³⁸ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Zygmunta III Wazy, Kojdanów, 22 I 1589 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3462, s. 1–4.

³⁹ Przywilej Zygmunta III Wazy dla Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” na urząd hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 18 IV 1589 r., AGAD, AR, dz. I, nr 7954.

⁴⁰ Annibale di Capua do kardynała Montalto, Warszawa, 27 III i 25 IV 1589 r., [in:] *Listy Annibala z Kapui, arcy-biskupa neapolitańskiego, nuncjusza w Polsce, o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta IIIgo do wyjścia arcy-księcia Maksymiliana z niewoli*, wyd. Alexander PRZEŹDZIECKI, Warszawa 1852, s. 190, 202–209.

⁴¹ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, s.l., s.a. [1588 r.], AGAD, AR, dz. IV, t. 22, k. 289, s. 50.

⁴² Henryk WISNER, *Zygmunt III Waza*, Wrocław 2006 (wyd. 2), s. 50–51; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 4 IV 1589 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 171–173.

⁴³ Tomasz KEMPA, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 47–48; Henryk LULEWICZ, *Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów*, *Przegląd Historyczny*, t. 68: 1977, z. 3, s. 428–429.

⁴⁴ Krzysztof Dorohostajski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 III 1592 r., AGAD, AR, dz. V, nr 3213/I, s. 82–84.

demii Wileńskiej zdominowali szkolnictwo na poziomie wyższym na Litwie. Pomysłodawcą oraz głównym patronem idei powołania uczelni był K. Radziwiłł, jednak wskutek stanowczej postawy biskupa wileńskiego Jerzego Radziwiłła, która uzyskała poparcie króla, projekt ostatecznie upadł⁴⁵.

Z kolei we wrześniu 1588 r. doszło w Wilnie do tumultu wyznaniowego, który wywołał związany ze wspólnotą kalwinistów litewskich Ezajasz (Izajasz) Jesman (Jeśman), podstarości dziśnieński. Wjechał on konno do kościoła Wniebowzięcia NMP (franciszkańskiego), zaczął niszczyć wyposażenie świątyni oraz zaatakował modlących się ludzi. Winnego zajścia natychmiast pojmano, lecz był on szlachcicem, który według prawa nie mógł zostać zatrzymany bez wyroku sądu⁴⁶. W związku z tym wojewoda wileński początkowo zamierzał wypuścić E. Jesmana, wieść jednak szybko rozeszła się po mieście, wywołując oburzenie wśród katolików, którzy postanowili sami wymierzyć sprawiedliwość. K. Radziwiłł, chcąc opanować sytuację, zdecydował się na aresztowanie winnych rozruchów mieszczan, których postawiono przed sądem grodzkim⁴⁷. Decyzja „Pioruna” doprowadziła do nasilenia rozruchów. Niepokoje w Wilnie wspierała również kapituła wileńska, która obawiała się, że za sprawą wpływowych protestantów, w tym wojewody wileńskiego, E. Jesman w ogóle uniknie kary⁴⁸. Zaniepokojony zajściami w Wilnie Zygmunt III nakazywał K. Radziwiłłowi, aby jak najszybciej opanował sytuację i przykładowo ukarał winnego tumultu⁴⁹. Wojewoda wileński zdecydował więc, aby odesłać E. Jesmana do dyspozycji króla. Jak wynika z korespondencji J. Bojanowskiego, „Piorun” usiłował nieoficjalnie rozwiązać tę sprawę. Zależało mu bowiem, aby winny tumultu nie stanął przed królewskim sądem asesorskim. Władca natomiast po naradach z legatem papieskim postanowił podnieść ten problem na najbliższym sejmie⁵⁰. Ostatecznie nie wiadomo, jak potoczyły się dalsze losy E. Jesmana. Pewne jest natomiast, że

⁴⁵ Annibale di Capua do kardynała Montalto, Kraków, 22 VI 1588 r., [in:] *Listy Annibala z Kapui*, s. 146–150; Józef ŁUKASZEWICZ, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań 1842, s. 62–63; t. 2, Poznań 1843, s. 163–164; Zygmunt III Waza do Jerzego Radziwiłła, Kraków, 28 VII 1588 r., B.Racz., nr 79, s. 38–39.

⁴⁶ Mikołaj Radziwiłł do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Skrobel, 5 IX 1588 r., AGAD, AR, dz. IV, t. 35, k. 503, s. 33–35; Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 22 IX 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 27–28; Mikołaj Talwosz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Radnie, 28 IX [1588 r.], AGAD, AR, dz. V, nr 16067, s. 17–18; Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, s.l., 13 IX 1588 r., *ibid.*, dz. IV, t. 35, k. 507, s. 6–9.

⁴⁷ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 22 IX 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 27–28.

⁴⁸ Kapituła wileńska do Jerzego Radziwiłła, Wilno, 11 IX 1588 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17446, s. 45–48; Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, s.l., 13 IX 1588 r., *ibid.*, dz. IV, t. 35, k. 507, s. 6–9; kapituła wileńska do Jerzego Radziwiłła, Wilno, 13 X 1588 r., *ibid.*, dz. V, nr 17446, s. 49–51.

⁴⁹ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 22 IX 1588 r., B.Racz., nr 71, s. 27–28.

⁵⁰ Marcin Leśniowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Sarnowo, s.a. [1588 r.], AGAD, AR, dz. V, nr 8365, s. 10–11; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Grodno, 25 I 1589 r., *ibid.*, nr 1082, s. 140–143.

tumult ten bardzo niekorzystnie wpłynął na wizerunek wojewody wileńskiego w oczach władcy. Wiązało się to przede wszystkim z działalnością J. Radziwiłła i kapituły wileńskiej, próbujących obarczyć winą „Pioruna”, który dążąc do uwolnienia współwyznawcy, sprowokował działania części mieszczan⁵¹.

W maju i czerwcu 1591 r. w Rzeczypospolitej doszło do dwóch poważnych tumultów wyznaniowych, których ofiarą padły zbory ewangelickie w Krakowie i Wilnie. W obu przypadkach dokonali ich jezuicy studenci, którzy prócz całkowitego zniszczenia świątyń posunęli się też do ataków na prywatne domy ewangelików. Do krakowskiego tumultu doszło podczas obecności króla w mieście, co dodatkowo bulwersowało protestantów, którzy oskarżali władcę o bezczynność i faworyzowanie katolików⁵². K. Radziwiłł również zwrócił uwagę na brak reakcji króla, który później starał się wyjaśnić wojewodzie wileńskiemu swoją postawę, twierdząc, że zamierzał surowo ukarać winnych zająć, lecz ewangelicy nie chcieli z nim współpracować⁵³. „Piorun” szczególnie mocno odczuł zniszczenie zboru kalwińskiego w Wilnie, którego był patronem. Sam zaangażował się w proces przeciwko studentom, starając się doprowadzić do ukarania winnych⁵⁴. Wskutek działań administratora diecezji wileńskiej Benedykta Woyny oraz znikomej reakcji Zygmunta III winnych zająć w Krakowie i Wilnie nie udało się ukarać⁵⁵. Niejednoznaczna postawa króla wobec tumultów wyznaniowych utwierdzała ewangelików w przekonaniu, że władca sprzyja radykalnym posunięciom Kościoła. W związku z tym zauważono potrzebę podjęcia ściślejszej współpracy przedstawicieli wszystkich wyznań reformowanych, która w przyszłości doprowadziła do organizowania protestanckich zjazdów oraz licznych konfliktów na sejmach, podczas których domagano się zagwarantowania swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej⁵⁶. W walkę o potwierdzenie konfederacji warszawskiej zaangażował się również K. Radziwiłł, który był postrzegany jako przywódca protestantów litewskich. W odniesieniu do zagrożeń zewnętrznych kraju wojewoda wileński wskazywał, że należy przede wszystkim zadbać o pokój w Rzeczypospolitej, ponieważ wielu ewangelików wobec bezkarnych działań tłumów obawia się o swoje bezpieczeństwo⁵⁷.

⁵¹ Tadeusz WASILEWSKI, *Tolerancja religijna w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku*, OiRwP, t. 19: 1974, s. 122; J. BYLIŃSKI, op.cit., s. 32.

⁵² T. KEMPA, *Wobec kontrreformacji*, s. 52; Waław SOBIESKI, *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III-go*, Warszawa 1902, s. 63–64; Marcei KOSMAN, *Protestanci i kontrreformacja. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Wrocław 1978, s. 89.

⁵³ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Wiślica, 29 XII 1591 r., B.Racz., nr 71 s. 112–113; Zygmunt III Waza do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Wiślica, 29 XII 1591 r., ibid., nr 79 s. 52–53.

⁵⁴ *Zabytki z wieku XVIgo* (Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae. Zbiór Pomników Reformacji Kościoła Polskiego i Litewskiego, Seria 1, z. 1), Wilno 1911, s. 78–92.

⁵⁵ T. KEMPA, *Wobec kontrreformacji*, s. 52–53.

⁵⁶ Szerzej zob. w: Henryk WISNER, *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, OiRwP, t. 19: 1974, s. 129–149.

⁵⁷ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Wiżuny, 13 I 1597 r., AGAD, Archiwum Zamoyskich (dalej cyt. AZ), nr 234, s. 98–100.

Wydarzeniem, które miało szczególnie wpływ na stosunki „Pioruna” z Zygmuntem III, była nominacja na biskupstwo krakowskie dla J. Radziwiłła (28 VI 1591 r.). K. Radziwiłł oraz senatorowie litewscy próbowali przekonać kardynała, aby nie przyjmował tej godności. Uważano bowiem, że precedens ten w przyszłości może doprowadzić do przekazywania innych wysokich urzędów litewskich Polakom⁵⁸. Początkowo ta, wydawałoby się, niepozorna decyzja władcy szybko przerodziła się w otwarty konflikt, który wpłynął na funkcjonowanie całego państwa. Problem polegał na tym, że kardynał J. Radziwiłł, obejmując diecezję krakowską, zwalniał biskupstwo wileńskie, które król planował przekazać Polakowi Bernardowi Maciejewskiemu⁵⁹. Nominacja ta wywołała natychmiastowy protest Litwinów. Na czele opozycji stanął wojewoda wileński, który wskazywał, że decyzja władcy stanowi obrazę dla narodu litewskiego⁶⁰. Zdecydowana postawa przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego zatrzymała chwilowo decyzję króla w sprawie przekazania biskupstwa wileńskiego, które *de facto* pozostało nieobsadzone. Nie oznaczało to oczywiście końca konfliktu, który w najbliższym czasie stał się główną przyczyną opozycyjnej postawy K. Radziwiłła wobec polityki króla.

Decyzja Zygmunta III o przekazaniu biskupstwa krakowskiego J. Radziwiłłowi była związana z działalnością kardynała, który należał do głównych stronników władcy na Litwie. Prowadził m.in. negocjacje w sprawie przekazania korony Rzeczypospolitej Ernestowi⁶¹ oraz małżeństwa króla z Anną Habsburżanką⁶². Zakulisowe działania władcy budziły jednak wiele podejrzeń szlachty koronnej. Oficjalne ogłoszenie królewskich zaręczyń wywołało oburzenie wśród stanów, które

⁵⁸ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jerzego Radziwiłła, Grodno, 21 VII [1591 r.], РНБ, фонд 971, оп. 2, авт. но. 234, s. 266; list senatorów zgromadzonych na zjeździe do kardynała Jerzego Radziwiłła, z żądaniem, aby nie przyjmował nominacji królewskiej na biskupstwo krakowskie, Wilno, 20 V 1591 r., [in:] *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wieku*, oprac. Henryk LULEWICZ, Warszawa 2009, s. 92–94.

⁵⁹ Kazimierz LEWICKI, *Walka o biskupstwo wileńskie z końcem XVI wieku. Echa separatyzmu litewskiego*, [in:] *Prace historyczne. W 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 295–320; Jan RZOŃCA, *Spór o biskupstwo wileńskie na sejmach schyłku XVI wieku*, [in:] *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji, Białystok 21–24 IX 1989*, t. 2, red. Elżbieta FELIKSIĄK, Białystok 1992, s. 23–52; Jonas LAPPO, *Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI amžiaus pabaigoje*, Praeitis, t. 1: 1930, s. 94–138.

⁶⁰ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jerzego Radziwiłła, Grodno, 21 VII [1591 r.], РНБ, фонд 971, оп. 2, авт. но. 234, s. 266; K. LEWICKI, op.cit., s. 297

⁶¹ Zygmunt III pod wpływem Jana III rozpoczął tajne negocjacje z Habsburgami na początku 1589 r. Dotyczyły one planów przekazania tronu Rzeczypospolitej arcyksięciu Ernestowi, który w zamian obiecywał rezygnację z roszczeń względem szwedzkiej Estonii oraz wspólny sojusz wymierzony przeciwko Moskwie. Zygmunt natomiast zamierzał powrócić do Szwecji. Szerzej zob. w: Kazimierz LEPSZY, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmów inkwizycyjnych (1589–1592)*, Kraków 1939, s. 12–13, 28–29.

⁶² Zygmunt III Waza do Lwa Sapiehy, Kraków, 31 VII 1591 r., Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, nr 344, s. 11–13; Zygmunt III Waza do Jerzego Radziwiłła, Kraków, 6 VI 1591 r., B.Racz., nr 79, s. 42–43; Zygmunt III Waza do Jerzego Radziwiłła, Kraków, 14 VII 1591 r., *ibid.*, s. 44–45; Walter LEITSCH, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Bd. 2, Wien 2009, s. 1171, 1198, 1247; K. LEPSZY, *Rzeczpospolita Polska*, s. 12–13, 28–29, 51–52; A. CZWOŁEK, op.cit., s. 81–82; P.P. SZPACZYŃSKI, op.cit., s. 100, 102–103, 116–117.

uważały, że władca nie powinien samodzielnie podejmować decyzji w tej sprawie. Głównym przeciwnikiem królewskich planów był J. Zamoyski, który nie chciał dopuścić do zbytniego zbliżenia Rzeczypospolitej z Habsburgami⁶³. Wojewoda wileński podobnie jak kanclerz koronny krytykował decyzję Zygmunta III⁶⁴. W jednym z listów „Piorun” odradzał królowi małżeństwo z Habsburżanką, proponując, aby odwołał się do opinii stanów i zwołał sejm w tej sprawie⁶⁵.

Zygmunt III, mimo nacisków szlachty, nie zamierzał zrezygnować z małżeńskich planów. W styczniu 1592 r. zwrócił się do stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, aby uchwaliły pobór na pokrycie kosztów ślubu z Anną Habsburżanką⁶⁶. Sejmiki litewskie odrzuciły jednak prośby króla, twierdząc, że decyzje w sprawie podatków należy omówić na sejmie. Według opinii dworu niebagatelny wpływ na decyzje szlachty miał K. Radziwiłł, który użył swojego autorytetu, aby przeszkodzić królewskim planom⁶⁷. Zygmunt III fiasco kampanii sejmikowej niemal całkowicie składał na działania „Pioruna”. Władcę dodatkowo utwierdzali w tym przekonaniu nieprzychylni Radziwiłłowi senatorowie⁶⁸. Wydaje się jednak, że „Piorun”, mimo niechęci do planów matrymonialnych króla, nie miał decydującego wpływu na postawę szlachty. Stany Wielkiego Księstwa Litewskiego obawiały się bowiem niebezpiecznego precedensu, jakim było zwołanie sejmików litewskich bez akceptacji sejmu, w prywatnych sprawach króla⁶⁹.

Tymczasem w Lublinie 9 IV 1592 r. doszło do zjazdu szlachty koronnej, która sprzeciwiała się zbliżeniu króla z Habsburgami, a w szczególności jego małżeńskim planom. Domagano się m.in. zwołania sejmu nadzwyczajnego, na którym zamierzano omówić kwestię ślubu Zygmunta III z Anną Habsburżanką⁷⁰. Jak wynika z korespondencji J. Bojanowskiego, król liczył, że „Piorun” stanie w jego obronie i wpłynie na postawę szlachty⁷¹. Wkrótce K. Radziwiłł napisał list do zebranych

⁶³ „Consideratie” o Domu Rakuskim zebrane przed weselem króla, gdy miał pojąć Annę arcyksiężną, Biblioteka Narodowa w Warszawie, nr 6610, s. 55–56; K. LEPSZY, *Rzeczpospolita Polska*, s. 345.

⁶⁴ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Kiejdany, 28 IX 1592 r., AGAD, AR, dz. II, nr 247, s. 12.

⁶⁵ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Zygmunta III Wazy, s.l., s.a. [1592 r.], AGAD, AR, dz. II, nr 3485, s. 1–6.

⁶⁶ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Wiślica, 15 I 1592 r., B.Racz., nr 71, s. 114–115.

⁶⁷ Zygmunt III Waza do Lwa Sapiehy, Warszawa, 7 IV 1592 r., AGAD (Zbiór Poloniców), Riksarkivet, Stockholm, Extranea Polen (dalej cyt. Ex.Pol.), nr 79, bez pag.; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła, Wilno, 9 II 1592 r., [in:] ADR, s. 212; Andrzej RACHUBA, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 253–254; A. CZWOŁEK, op.cit., s. 94–95.

⁶⁸ Krzysztof Dorohostajski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 25 III 1592 r., AGAD, AR, dz. V, nr 3213/I, s. 85–92; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, Wielki Piątek [27 III] 1592 r., ibid., nr 1082, s. 200–205.

⁶⁹ A. RACHUBA, op.cit., s. 253–254.

⁷⁰ *Dyaryusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, wyd. Eugeniusz BARWIŃSKI (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 21), Kraków 1911, s. 32–35.

⁷¹ Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, Wielki Piątek [27 III] 1592 r., AGAD, AR, dz. V, nr 1082, s. 200–205.

w Lublinie, lecz wbrew oczekiwaniom króla zajął nieprzychylnie stanowisko wobec polityki dworu. Wojewoda wileński poparł niemal wszystkie wysunięte przez szlachtę postulaty, opowiadając się za jak najszybszym zwołaniem sejmu⁷².

Król pozostał jednak nieugięty i 26 IV 1592 r. doprowadził do ceremonii ślubnej w Krakowie⁷³. „Piorun” przeciwstawiając się działaniom władcy, określił swoje poglądy na temat bieżącej sytuacji politycznej, które stawiały go w gronie najbliższych współpracowników J. Zamoyskiego. Wobec eskalacji konfliktu kanclerza koronnego z królem decyzja wojewody wileńskiego wyraźnie wskazywała na jego stanowisko w tej sprawie.

Dnia 7 IX 1592 r. rozpoczął się w Warszawie sejm, który w historiografii został nazwany inkwizycyjnym. Podczas obrad stany zamierzały doprowadzić do ukarania winnych, którzy próbowali przekazać koronę Rzeczypospolitej Habsburgom. Obrady nie przyniosły jednak zdecydowanych rozstrzygnięć⁷⁴. Na sejmie inkwizycyjnym K. Radziwiłł stanął wszakże w obronie majestatu władcy, domagając się jedynie ujawnienia „praktykantów” i surowego ich ukarania. Ponadto wojewoda wileński poparł dążenia króla zmierzające do przejęcia dziedzicznego tronu Szwecji. Zastrzegł jednak, że wyjazd poza granice Rzeczypospolitej powinien nastąpić za zgodą sejmu⁷⁵. Postawa „Pioruna” na sejmie inkwizycyjnym wskazuje, że usiłował on załagodzić konflikt z monarchą. Potwierdza to również późniejsze postępowanie wojewody wileńskiego, który pozytywnie odniósł się do konieczności wyjazdu króla do Szwecji w związku ze śmiercią ojca Jana III Wazy (17 XI 1592 r.), popierając politykę dynastyczną polskiego monarchy⁷⁶. K. Radziwiłł odmówił również udziału w synodzie protestanckim, który zamierzano zorganizować pod nieobecność władcy w Radomiu. Starał się także wpłynąć na decyzje innych senatorów w tej sprawie, którym wskazywał ryzyko narastania konfliktów wewnętrznych w Rzeczypospolitej⁷⁷. Postawa „Pioruna” wpłynęła na decyzję organizatorów zjazdu, którzy zrezygnowali z dalszych przygotowań⁷⁸.

⁷² *Dyaryusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, s. 23–25.

⁷³ *Wesele króla Zygmunta III z Anną arcyksiężniczką austriacką. R. 1592*, [in:] Julian Ursyn NIEMCEWICZ, *Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego*, t. 1, wyd. Kazimierz Józef TUROWSKI, Kraków 1860, s. 271–274; Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 15 II 1592 r., B.Racz., nr 71, s. 116–117.

⁷⁴ Opis sejmu 1592 r., Warszawa, 7 IX 1592 r., B.Czart., nr 2243, s. 194–204; sejm inkwizycyjny, Biblioteka Jagiellońska, nr 107, s. 681–690; H. WISNER, *Zygmunt III Waza*, s. 61, 65.

⁷⁵ *Dyaryusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, s. 229–230, 295; opis sejmu 1592 r., Warszawa, 7 IX 1592 r., B.Czart., nr 2243, s. 194–204.

⁷⁶ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 23 I 1593 r., B.Racz., nr 71, s. 134; Leszek JARMIŃSKI, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 38; L.E. WOLKE, op.cit., s. 362.

⁷⁷ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Stanisława Gostomskiego, Wilno, 6 I 1594 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3499, s. 1–2; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Stanisława Gostomskiego, Wilno, 6 I 1594 r., Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, nr 46, s. 75.

⁷⁸ L. JARMIŃSKI, op.cit., s. 61–62; Jaroslav BIDLO, *Udział Jednoty Brackiej w walce o proces i egzekucję konfederacji warszawskiej*, OiRwP, t. 22: 1977 s. 170.

W lipcu 1594 r. silna armia tatarska przekroczyła granicę Rzeczypospolitej i wkroczyła na Węgry, gdzie wsparła działania Turcji w wojnie z Habsburgami. Przemarsz ordy doprowadził do dużych zniszczeń, ucierpiało głównie Pokucie, które splądrowano od Śniatynia aż po Sambor⁷⁹. Zygmunt III po powrocie ze Szwecji rozesłał do szlachty uniwersały, w których wzywał do pozostawania w gotowości do walki z Tatarami. Władca obawiał się bowiem, że Tatarzy mogą powrócić z Węgier i po raz kolejny przejść przez tereny Rzeczypospolitej⁸⁰. Na początku października 1594 r. obecni w Krakowie senatorzy odbyli z królem szereg narad dotyczących zagrożenia tatarskiego. Obradujący odnieśli się również do propozycji cesarza, który pod nieobecność króla zabiegał o utworzenie wspólnego sojuszu przeciwko Turcji⁸¹. Władca zdecydował się na zwołanie sejmiku nadzwyczajnego, na którym głównym tematem obrad miała być kwestia przystąpienia do ligi antytureckiej. Przed podjęciem ostatecznej decyzji Zygmunt III postanowił jednak zasięgnąć opinii senatorów na temat miejsca i czasu ewentualnego sejmiku, który zdaniem króla powinien się odbyć w Krakowie lub innym mieście położonym w pobliżu granicy węgierskiej⁸².

Odpowiedź udzielona przez wojewodę wileńskiego oburzyła króla, który przeczytał jego list w obecności zgromadzonych senatorów. K. Radziwiłł w korespondencji nadesłanej królowi domagał się zwołania sejmiku w Warszawie. Jednocześnie dawał władcy do zrozumienia, że posłowie litewscy nie przystąpią do żadnych spraw sejmowych, dopóki na biskupstwo wileńskie nie zostanie nominowany Litwin. Króla oraz regalistów najbardziej jednak zbulwersowało stwierdzenie wojewody wileńskiego, który wolał płacić Turkom haracz, aniżeli żyć w państwie, w którym łamane są prawa poddanych⁸³. Zygmunt III mimo niechęci wojewody wileńskiego oraz senatorów litewskich zdecydował się na zwołanie sejmiku w Krakowie, którego termin wyznaczył na 6 II 1595 r.⁸⁴

⁷⁹ Józef SAS, *Układy o ligę przeciw Turkom za Zygmunta III*, Przegląd Powszechny, R. 16: 1899, t. 63–64, s. 67–68.

⁸⁰ Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Gdańsk, 29 VIII 1594 r., B.Racz., nr 71, s. 150–151; Jan Abramowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Worniany, 11 XI 1594 r., AGAD, AR, dz. V, nr 16, s. 19–21.

⁸¹ Rudolf II Habsburg do Panów Rad Królestwa Polskiego, 11 VI 1594 r., B.Czart., nr 2243, s. 269–276.

⁸² Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 10 X 1594 r., B.Racz., nr 71, s. 152–153; Zygmunt III Waza do Jerzego Radziwiłła, Kraków, 7 X 1594 r., AGAD, Ex.Pol., nr 89, bez pag.; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 9 X 1594 r., [in:] ADS, s. 96–97; Jan RZOŃCA, *Rzeczpospolita wobec propozycji przystąpienia do ligi antytureckiej u schyłku XVI wieku*, Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Seria A. Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, nr 21: 1988, s. 17.

⁸³ Maciej Woyna do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 28 XI 1594 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17685, s. 18–19; Jarosz Wołłowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 29 XI 1594 r., *ibid.*, nr 17966, s. 22–24; L. JARMIŃSKI, *op.cit.*, s. 73–74.

⁸⁴ Jarosz Wołłowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 10 XI 1594 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17966, s. 20–21; Zygmunt III Waza do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 26 XI 1594 r., B.Racz., nr 71, s. 154–155; Jan Abramowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Worniany,

Obrady sejmików litewskich władca wyznaczył na 29 XII 1594 r. K. Radziwiłł, przeciwny królewskim instrukcjom, rozesłał szereg listów do swoich klientów i przyjaciół na Litwie, w których zabiegał, aby wpłynęli na przebieg kampanii sejmikowej. Kluczowym elementem był wybór odpowiednich posłów, którzy zadbają o przestrzeganie praw Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dalsza część instrukcji dotyczyła lokalizacji najbliższego sejmiku, którą to sprawę wojewoda wileński określił mianem „matni krakowskiej, rzymską praktyką uprzedzonej”. „Piorun” uważał bowiem, że król i senatorowie koronni, licząc na słabą frekwencję Litwinów, celowo zwołali sejm tak daleko, aby przymusić ich do nominacji Polaka na biskupstwo wileńskie. W związku z tym zabiegał, aby posłowie Wielkiego Księstwa Litewskiego nie przystępowali do obrad sejmowych, dopóki władca nie ustąpi w kwestii biskupstwa. Gdyby jednak król, mimo protestów Litwinów, zdecydował się przekazać diecezję wileńską Polakowi, wówczas posłowie powinni niezwłocznie opuścić Kraków, odmawiając dalszej współpracy. Ponadto kanclerz litewski, jako stróż praw Wielkiego Księstwa, powinien odmówić pieczętowania przywileju. W dalszej części listu Radziwiłł odnosił się do stanów koronnych, którym należy wskazać, że brak ewentualnego wsparcia ze strony Litwy wynika wyłącznie z postawy Zygmunta III łamiącego prawa Wielkiego Księstwa. Natomiast w obliczu zagrożenia zewnętrznego Litwa w pierwszej kolejności powinna bronić poszanowania swoich praw, gdyż: „każdy taki, który by nam chciał wolności nasze łamać, stanie nam za Turczyzna”⁸⁵.

Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego pod wpływem perswazji „Pioruna” na ogół przyjęły uchwały zgodne z jego zaleceniami⁸⁶. Na konwokacji litewskiej, która odbyła się 23 I 1595 r. w Słonimiu, Litwini również opowiedzieli się za stanowczą postawą wobec polityki dworu⁸⁷. Wieść o przedsejmowych działaniach wojewody wileńskiego bardzo szybko dotarła do Krakowa. Król z wieloma senatorami

13 XII 1594 r., AGAD, AR, dz. V, nr 16, s. 23–24; Zygmunt III Waza do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 23 XII 1594 r., B.Racz., nr 79, s. 84–85; Zygmunt III Waza do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 23 XII 1594 r., *ibid.*, nr 92, s. 70–71.

⁸⁵ Pismo Krzysztofa Radziwiłła, 1594 r., AGAD, AR, dz. II, nr 289, s. 1–4; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Stanisława Pukszy Klawsgiełłowicza, Nowe Miasto, 19 XII 1594 r., *ibid.*, dz. IV, t. 22, k. 291, s. 1–4; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do chorążego wołkowyskiego, Nowe Miasto, 19 XII 1594 r., *ibid.*, k. 291, s. 1–2; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Trybunału Litewskiego, Kiejdany, 25 XII 1594 r. [w rękopisie jest błędna data – 1595 r.], *ibid.*, k. 291, s. 3–10.

⁸⁶ Niestety, dysponujemy jedynie instrukcją dla posłów z sejmiku wileńskiego, lecz uchwały zjazdu głównego w Słonimiu oraz przebieg sejmiku wskazują, że pozostałe zgromadzenia litewskie uchwały instrukcję o podobnej treści; instrukcja sejmiku wileńskiego, Wilno, 30 XII 1594 r., [in:] *Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею*, Т. 8, Вильна 1875, s. 331–337; sejmik trocki do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Troki, 31 XII 1594 r., AGAD, AR, dz. II, nr 287, s. 1–2; L. JARMIŃSKI, *op.cit.*, s. 81.

⁸⁷ Jarosz Wołłowicz do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 24 I 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17966/I, s. 1–4; Jarosz Wołłowicz do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 4 II 1595 r., *ibid.*, s. 25–26; Jan Chodkiewicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Słuck, 18 III 1595 r., *ibid.*, nr 2050, s. 57; Aleksander Chodkiewicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 5 IV 1595 r., *ibid.*, nr 2042/I, s. 6–10.

koronnymi czuł się mocno urażony postawą „Pioruna”, którego zaczęto w Koronie posądzać o bunt przeciwko Zygmuntowi III. Władca oburzony działaniami wojewody, wysyłając listy wzywające senatorów litewskich na sejm, ostentacyjnie pominął K. Radziwiłła⁸⁸.

W myśl wcześniejszych ustaleń sejm rozpoczął się 6 II 1595 r. w Krakowie. Wojewoda wileński pozostał jednak na Litwie. Jego decyzja wiązała się z „prośbami” szlachty, która obawiała się o bezpieczeństwo Wielkiego Księstwa podczas obrad sejmu⁸⁹. W swoich instrukcjach K. Radziwiłł podjął nieoficjalne starania, aby to szlachta zgromadzona na sejmikach poprosiła go o pozostanie na Litwie. „Piorun” potrzebował bowiem uzasadnienia dla nieobecności na sejmie, który wyraźnie bojkotował⁹⁰. Wojewoda wileński zapewne w ten sposób zamierzał ukryć swoje prawdziwe działania i poglądy, unikając bezpośredniej konfrontacji z królem. Senatorowie koronni z wyraźną kpinią przyjęli powody pozostania „Pioruna” na Litwie: „kiedy się to mówi, żeś Wasza Książęca Mość [Krzysztof Radziwiłł – P.Ł.] potrzebnie tam został, proszony będąc od braci, a to dla niebezpieczeństw rozmaitych od Tatarów, Kozaków etc., tedy się z tego śmieją i szydzą z tych moich racji, bo niebezpieczności żadnej pod ten czas w Wielkim Księstwie Litewskim nie upatrują, ponieważ z Moskwą pokój, Tatarowie na Węgrzech musieliby przez Polskę do Litwy, Kozacy na Podolu”⁹¹. Zygmunt III uważał również argumenty „Pioruna” za niezgodne z prawdą, poza tym twierdził, że hetman litewski nie miał prawa bez jego rozkazu pozostawać na Litwie. W dodatku do króla dotarły informacje o zdecydowanych wypowiedziach Radziwiłła na zjeździe głównym litewskim w Słonimiu, którymi poczuł się osobiście dotknięty⁹². Kiedy natomiast przekazano władcy listy od wojewody wileńskiego, król zwrócił uwagę na miejsce, z którego zostały one wysłane, stwierdzając z ironią: „a czemu nie z Wilna, wszak się podjął go strzec”⁹³.

Obrady zostały zbojkotowane przez posłów litewskich, którzy zgodnie z instrukcjami sejmikowymi nie chcieli przystąpić do spraw sejmowych, dopóki władca nie nominuje na biskupstwo wileńskie Litwina. Stany koronne, pomijając opinię posłów litewskich, zdecydowały się jednak na uchwalenie poboru oraz rozpoczęcie rozmów z wysłannikami cesarskimi na temat ligi antytyureckiej. Podjęto również decyzję w sprawie wojny zaczepnej z Tatarami. Wobec opozycyjnej postawy

⁸⁸ Maciej Woyna do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 4 I 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17685, s. 1–2; Zygmunt III Waza do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 23 XII 1594 r., B.Czart., nr 95, s. 397–399; Lew Sapieha do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Warszawa, 27 XII 1594 r., [in:] ADS, s. 98.

⁸⁹ Instrukcja sejmiku wileńskiego, Wilno, 30 XII 1594 r., [in:] *Актыиздаваемые Виленскою Археографическою Коммиссиею*, T. 8, s. 331–337; sejmik trocki do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Troki, 31 XII 1594 r., AGAD, AR, dz. II, nr 287, s. 1–2; L. JARMIŃSKI, op.cit., s. 81.

⁹⁰ L. JARMIŃSKI, op.cit., s. 77.

⁹¹ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 8 II 1595 r., [in:] ADS, s. 100–102.

⁹² Stanisław Wojnowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 8 II 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17733, s. 32–38.

⁹³ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 28 III 1595 r., [in:] ADR, s. 217–219.

Litwinów o wypłaceniu poboru na Litwie miały zdecydować sejmiki relacyjne⁹⁴. Zygmunt III zdawał sobie jednak sprawę z faktu, że organizacja kampanii przeciwko Tatarom w dużej mierze była uzależniona od współpracy z hetmanem wielkim litewskim. W związku z tym wkrótce poinformowano K. Radziwiłła o szczegółach planów wojennych, zachęcając go jednocześnie do zaangażowania w organizację wyprawy⁹⁵. Królowi zależało przede wszystkim na poparciu „Pioruna” w sprawach podatków, o których miały zadecydować sejmiki relacyjne. Tymczasem szlachta litewska w większości negatywnie ustosunkowała się do próśb monarchy. Sejmik wileński, na którym K. Radziwiłł był nieobecny, sprzeciwił się potrzebom dworu, odmawiając zgody na wypłacenie podatków⁹⁶. Mimo usilnych próśb władcy „Piorun” nie wsparł swoim autorytetem działań dworu. Nie chciał jednak pogłębiać konfliktu z władcą, dlatego też nie pojawił się w Wilnie, aby decyzje sejmiku nie obciążyły dodatkowo jego osoby.

Negatywny wynik sejmików relacyjnych na Litwie nie zraził Zygmunta III, który wciąż zabiegał o zgodę na pobór⁹⁷. Niepowodzenia królewskich starań tłumaczono na dworze zakulisowymi działaniami K. Radziwiłła⁹⁸. Ostatecznie jednak, w związku z brakiem pieniędzy i zaangażowania Wielkiego Księstwa Litewskiego, władca zrezygnował z planów wojny z Chanatem Krymskim⁹⁹.

W najbliższych miesiącach K. Radziwiłł zaangażował się w walkę z powstaniem kozackim Semena Nalewajki, które objęło swoim zasięgiem tereny litewskie. Po wyparciu Kozaków z granic Wielkiego Księstwa żołnierze litewscy udali się na Ukrainę, aby wspomóc wojska koronne. Po stłumieniu powstania pozostał jednak

⁹⁴ Diariusz sejmowy sporządzony przez posła nowogródzkiego Uniechowskiego [1595 r.], AGAD, AR, dz. II, nr 3515, s. 1–11; Stanisław Wojnowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 21 II 1595 r., *ibid.*, dz. V, nr 17733, s. 39–40; Aleksander Chodkiewicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 5 IV 1595 r., *ibid.*, nr 2042/I, s. 8–11; Jan Bojanowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 20 II 1595 r., *ibid.*, nr 1082, s. 236–237; Dymitr Chalecki do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 11 III 1595 r., *ibid.*, nr 1901/I, s. 7–9; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 28 III 1595 r., [in:] ADR, s. 217–219; Jan Abramowicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Wilno, 15 IV 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 16, s. 44–45.

⁹⁵ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 28 III 1595 r., [in:] ADR, s. 217–219; Jan Zamoyski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Zamość, 16 IV 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 18434/II, s. 113–114; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 22 IV 1595 r., [in:] ADS, s. 107–108.

⁹⁶ Odpowiedź sejmiku relacyjnego wileńskiego na postanowienia sejmu krakowskiego, Wilno, 1595 r., B.Czart., nr 2243, s. 289–292; uchwała sejmiku relacyjnego wileńskiego, Wilno, 5 V 1595 r., AGAD, AR, dz. II, nr 303, s. 1–6; obywatele województwa wileńskiego do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Wilno, 5 V 1595 r., *ibid.*, nr 302, s. 1–2; obywatele województwa wileńskiego do Zygmunta III Wazy, Wilno, 6 V 1595 r., *ibid.*, nr 304, s. 1–2.

⁹⁷ Zygmunt III Waza do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Kraków, 8 VIII 1595 r., B.Racz., nr 92, s. 74–75 (odpis); obywatele powiatu mińskiego do Lwa Sapiehy, Mińsk, 11 IX 1595 r., *ibid.*, nr 88, s. 91–92.

⁹⁸ Maciej Woyna do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Kraków, 5 X 1595 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17685, s. 22.

⁹⁹ J. SAS, *op.cit.*, s. 67–69.

problem opłacenia armii litewskiej, która domagała się wypłaty zaległego żołdu¹⁰⁰. W tej sytuacji Zygmunt III nakazał „Piorunowi”, aby wysłał urzędników, którzy spiszą liczebność oraz czas służby żołnierzy litewskich. Tymczasem dotychczasowy pisarz polny Wojciech Stabrowski zmarł na początku 1596 r., a piastowany przez niego urząd nie został początkowo obsadzony. W związku z tym wojewoda wileński posłał na Ukrainę jego syna Piotra, któremu chwilowo powierzył funkcję pisarza. Jednocześnie hetman litewski zwrócił się do króla z prośbą o oficjalne przekazanie mu tej godności¹⁰¹. Zygmunt III, mimo podjętych już działań przez P. Stabrowskiego, nie chciał przekazać mu tego urzędu i nalegał, aby przedstawiono innych kandydatów na to stanowisko¹⁰². Nieprzychylna postawa władcy do proponowanej przez „Pioruna” nominacji znów wyraźnie poirytowała magnata. Hetman litewski uważał, że król ingeruje w jego kompetencje, do których należało m.in. obsadzanie wojskowych urzędów¹⁰³. Niechęć Zygmunta III do nominacji P. Stabrowskiego wynikała zapewne z jego działalności na ostatnich sejmach, kiedy klient K. Radziwiłła zdecydowanie występował przeciwko polityce dworu, domagając się zatwierdzenia konfederacji warszawskiej oraz nominacji Litwina na biskupstwo wileńskie¹⁰⁴. Dotychczasowe relacje z Zygmuntem III oraz kreowana przez niego polityka zniechęcały K. Radziwiłła do dalszej współpracy. „Piorun” był wyraźnie zawiedziony postawą króla. W jednym z listów wskazywał: „żem się ja wtem dawno deklarował Wasz Mości, że się sinceritas moja nie zgodzi z terazniejszym dworem, ale na to najpewniejsze lekarstwo, co najdalej od spraw jego być”¹⁰⁵.

W czerwcu 1597 r. Zygmunt III powziął decyzję o rozstrzygnięciu drażliwej kwestii biskupstwa wileńskiego, na które wbrew opinii stanów litewskich postanowił przenieść B. Maciejowskiego¹⁰⁶. Oburzony działaniami króla K. Radziwiłł

¹⁰⁰ Szerzej zob. w: Piotr ŁABĘDŹ, *Działania hetmana Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” wymierzone przeciw powstaniu kozackiemu Semena Nalewajki na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1595–1596*, Klio (w druku).

¹⁰¹ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, Stara Wieś, 17 VII 1596 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3533, s. 3–4; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Piotr Stabrowskiego, Stara Wieś, 18 VII 1596 r., *ibid.*, dz. IV, t. 22, k. 291, s. 28–29.

¹⁰² Andrzej Bobola do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 24 VI 1596 r., AGAD, AR, dz. V, nr 938/I, s. 27–28, 30; Andrzej Bobola do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 28 VI 1596 r., *ibid.*, s. 31, 34; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, Stara Wieś, 17 VII 1596 r., *ibid.*, dz. II, nr 3533, s. 1–4; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Sereza, 29 VIII 1596 r., *ibid.*, AZ, nr 692, s. 39–42.

¹⁰³ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Sereza, 29 VIII 1596 r., AGAD, AZ, nr 692, s. 39–42.

¹⁰⁴ L. JARMIŃSKI, *op.cit.*, s. 137, 142, 144, 160–161.

¹⁰⁵ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Bojanowskiego, Stara Wieś, 15 VI 1596 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3533, s. 1–2.

¹⁰⁶ Maciej Woyna do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 2 VI 1597 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17685, s. 53–54; Jan Zamoyski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Zamość, 11 VI 1597 r., *ibid.*, nr 18434/III, s. 34–44; Hieronim Chodkiewicz do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Słuck, 24 VII 1597 r., *ibid.*, nr 2043/I, s. 41–42.

wskazywał, że nominacja na diecezję wileńską jest sprzeczna z prawami Wielkiego Księstwa Litewskiego i postanowieniami unii lubelskiej¹⁰⁷. Następnie wojewoda wileński uczestniczył w zjeździe w Wilnie, na którym Litwini wystosowali oficjalny protest skierowany do monarchy, senatu i Trybunału Koronnego¹⁰⁸. W odpowiedzi król wysłał stanowczy list, w którym podnosił, że decyzja w sprawie nominacji jest wyłącznie jego prerogatywą i nie zamierza rezygnować z planu przekazania biskupstwa B. Maciejowskiemu¹⁰⁹. Zdecydowana postawa Zygmunta III oraz niechętnie nastawienie senatorów koronnych wpłynęły na upór litewskich regalistów, którzy coraz wyraźniej skłaniali się do rozwiązań kompromisowych¹¹⁰. Przeciwnikiem ustępstw był przede wszystkim K. Radziwiłł, który wpłynął na decyzję senatorów litewskich. Pod jego naciskiem L. Sapieha, który początkowo skłaniał się do porozumienia z królem, odmówił przypiecztowania nominacji dla B. Maciejowskiego¹¹¹. Stanowcza postawa wojewody wileńskiego po raz kolejny zmusiła władzę do odłożenia decyzji w sprawie biskupstwa. Problem ten pojawiał się jednak na kolejnych sejmach, utrudniając życie polityczne Rzeczypospolitej. Spór ten w późniejszych latach przybrał charakter wręcz prywatnego konfliktu między królem a K. Radziwiłłem, który na przełomie 1599 i 1600 r. już jako jeden z nielicznych litewskich magnatów przeciwstawiał się nominacji Polaka na biskupstwo wileńskie¹¹². Blisko dziewięcioletni spór zakończyła śmierć J. Radziwiłła w 1600 r. Zygmunt III ustąpił wówczas i na diecezję krakowską mianował B. Maciejowskiego, natomiast na wileńską – Litwina B. Woynę¹¹³.

Istotny wpływ na relacje K. Radziwiłła z Zygmuntem III miała również współpraca „Pioruna” z wojewodą kijowskim Konstantym Ostrogskim, który po zawarciu unii brzeskiej w 1596 r. stał się głównym przeciwnikiem polityki wyznaniowej króla w odniesieniu do prawosławia. Współpraca polityczna magnatów doprowadziła do zjednoczenia sił protestantów i prawosławnych, którzy podczas sejmów podejmowali wspólne działania mające na celu zagwarantowanie swobód religijnych w Rzeczypospolitej. Podjęta wówczas współpraca manifestowała przede

¹⁰⁷ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Sol, 15 VI 1597 r., AGAD, AZ, nr 692, s. 46–47.

¹⁰⁸ List senatorów litewskich do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Wilno, 10 VI 1597 r., РНБ, фонд 971, оп. 2, авт. но. 234, s. 346–347.

¹⁰⁹ Zygmunt III do senatorów litewskich, Warszawa, 12 VII 1597 r., Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, nr 289, s. 167–170.

¹¹⁰ Krzysztof Dorohostajski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 20 VIII 1597 r., AGAD, AR, dz. V, nr 3213/I, s. 34–36; Krzysztof Dorohostajski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 9 IX 1597 r., *ibid.*, s. 37–38; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Elżbiety Radziwiłł, Siemiatycze, 28 II 1598 r., *ibid.*, dz. IV, t. 22, k. 292, s. 36–37.

¹¹¹ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Międzyrzecz, 14 VII 1597 r., [in:] ADS, s. 154–155; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Międzyrzecz, 8 VIII 1597 r., [in:] *ibid.*, s. 158–159.

¹¹² Stanisław Wojnowski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 11 II 1600 r., AGAD, AR, dz. V, nr 17733, s. 121–124.

¹¹³ Bernard Maciejowski do Jana Zamoyskiego, Uścimów, 13 VII 1600 r., AGAD, AZ, nr 680, s. 3–5; J. RZOŃCA, *Spór o biskupstwo wileńskie*, s. 47.

wszystkim sprzeciw wobec kreowanej przez króla działalności kontrreformacyjnej, która marginalizowała niekatolickie wyznania w Rzeczypospolitej. Efektem współpracy było zorganizowanie zjazdu przedstawicieli obu wyznań w Wilnie w 1599 r., na którym podjęto próbę doprowadzenia do unii Kościołów protestanckich (kalwińskiego, luterńskiego i braci czeskich) oraz prawosławnego. Zjazd wileński prócz kwestii religijnych poruszał również sprawy polityczne. Podpisano tu bowiem akt konfederacji, w którym zobowiązano się do wzajemnej pomocy i obrony przed wszelkimi działaniami skierowanymi przeciwko wolności wyznaniowej w Rzeczypospolitej¹¹⁴. K. Radziwiłł doprowadził również do zażegnania konfliktu między K. Ostrogskim i jego synami a J. Zamoyskim, ciężącego nad stosunkami wewnętrznymi Rzeczypospolitej niemal przez całą ostatnią dekadę XVI wieku¹¹⁵. Działania rozjemcze wojewody wileńskiego mogły mieć również wpływ na jego stosunki z Zygmuntem III. J. Zamoyski oraz K. Ostrogski należeli bowiem do głównych politycznych oponentów króla w Koronie.

Pod koniec 1599 r. doszło do konfliktu między K. Radziwiłłem a Chodkiewiczami, którzy z kolei – co ma tu znaczenie – należeli do grona regalistów. Spór ten wiązał się z umową zawartą w 1594 r., która dotyczyła małżeństwa syna „Pioruna” Janusza z Zofią Olelkowiczówną, dziedziczką fortuny książąt słuckich, jednego z największych kompleksów majątkowych w Rzeczypospolitej – księstw słuckiego i kopylskiego. W myśl układu Chodkiewiczowie wyrażali zgodę na ślub pozostającej pod ich opieką księżnej z Januszem Radziwiłłem, który miał się odbyć w 1600 r. W drugiej połowie 1598 r. Jan Karol i Aleksander Chodkiewiczowie podjęli jednak próby wyswobodzenia się ze zobowiązań wobec Radziwiłłów i zaoferowali rękę Zofii Jerzemu Zbaraskiemu. Wywołało to ostrą reakcję wojewody wileńskiego, który wniósł skargę do Trybunału Litewskiego oraz próbował dochodzić swoich praw przed królem. Kiedy próby polubownego zakończenia konfliktu zawiodły, „Piorun” zdecydował się na rozwiązanie siłowe i przystąpił do gromadzenia armii. Sytuacja wydawała się bardzo poważna. K. Radziwiłł dysponował blisko sześcioma tysiącami żołnierzy, których zamierzał przeciwstawić siłom zaciągniętym przez Chodkiewiczów. Ostatecznie działania Zygmunta III doprowadziły do pokojowego rozwiązania konfliktu, który zakończył ślub Janusza z Zofią oraz podział majątku książąt słuckich¹¹⁶.

¹¹⁴ Szerzej zob. w: T. КЕМПА, *Wobec kontrreformacji*, s. 102–164; L. JARMIŃSKI, op.cit., s. 142–240.

¹¹⁵ Szerzej zob. w: T. КЕМПА, *Konflikt między kanclerzem Janem Zamoyskim a książętami Ostrogskimi i jego wpływ na sytuację wewnętrzną i zewnętrzną Rzeczypospolitej w końcu XVI wieku*, Социум. Альманах соціальної історії, вип. 9: 2010, s. 67–96.

¹¹⁶ Szerzej zob. w: *Tragedia albo początek upadku znacznego W. X. Lithewskim. Z rękopismu Krzysztofa Zenowicza, Wojewody Brzeskiego*, wyd. Józef Ignacy KRASZEWSKI, Athenaeum, t. 3: 1845, s. 5–33; Henryk LULEWICZ, *Walka Radziwiłłów z Chodkiewiczami o dziedzictwo słuckie*, Miscellanea Historico-Archivistica, t. 3: 1989, s. 201–215; Анастасія А. Скеп’ян, *Князі Слуцкія*, Мінск 2013, s. 153–190; Jan SEREDYKA, *Magnackie spory o posiadłość kopyską w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia, t. 13: 1975, s. 59–70.

Do zaostrzenia konfliktu między Radziwiłłem a Chodkiewiczami zdaniem Henryka Lulewicza w dużym stopniu przyczynił się Zygmunt III, któremu zależało na osłabieniu wpływów wojewody wileńskiego na Litwie¹¹⁷. W związku z tym władca nieoficjalnie popierał działania Chodkiewiczów, którzy wobec konfliktu z „Piorunem” stawali się jego naturalnymi sojusznikami¹¹⁸. Król postąpił podobnie wobec starań K. Radziwiłła, który zabiegał o przekazanie urzędu hetmana polnego litewskiego Januszowi¹¹⁹. Początkowo Zygmunt III wyraźnie odwlekał decyzję w tej sprawie, zapewniając, że ewentualną nominację skonsultuje z hetmanem wielkim litewskim¹²⁰. W maju 1600 r., wobec kolejnych nacisków „Pioruna”, Zygmunt III ostatecznie odmówił oddania buławy Januszowi, tłumacząc swoją decyzję młodym wiekiem i niedoświadczeniem podczas litewskiego¹²¹. Ostatecznie hetmaństwo polne litewskie władca przekazał zagorzałemu przeciwnikowi „Pioruna” – Janowi Karolowi Chodkiewiczowi w 1601 r. Zygmunt III dokonał tego już w trakcie działań wojennych w Inflantach, doprowadzając swoją decyzją do wielu zadrażnień i nieporozumień między hetmanami, które negatywnie wpłynęły na działania wojsk Rzeczypospolitej¹²². Interesującym przykładem stosunku króla do K. Radziwiłła w kontekście jego sporu z Chodkiewiczami jest zasłyszana na dworze królewskim rozmowa, którą przytoczył w swoim liście Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”. Dotyczyła ona wojewody wileńskiego, który według króla „jużci wszystką Litwę posiadał i oną kieruje, i bym ja jeszcze Chodkiewiczów nie zatrzymał, potłumiłby wszystkich, ale mu dać trzeba takiego, co by mu się otrząsnął [mowa o biskupie wileńskim – P.Ł.]. Lecz mu jeszcze do tego i Słuck dać [posag Zofii Olelkowiczówny – P.Ł.], toczy swą potentatią Litwę opanowawszy, chciałby być ksiąźciem litewskim, a po tym królem”¹²³.

Przyczyny sporu K. Radziwiłła z Zygmuntem III należy upatrywać przede wszystkim w różnicy interesów politycznych. Władca już na początku swoich rządów obrał inny kurs polityczny, odrzucając porządek wykreowany podczas panowania Stefana Batorego. W związku z tym bardzo szybko przystąpił do budowania

¹¹⁷ H. LULEWICZ, *Walka Radziwiłłów*, s. 209.

¹¹⁸ Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Jana Zamoyskiego, Praga pod Warszawą, 21 III 1599 r., AGAD, AZ, nr 234, s. 124–125; Krzysztof Radziwiłł „Piorun” do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, Węgrów, 3 V 1599 r., РНБ, фонд 971, оп. 2, авт. но. 234, s. 431–433; Marcin Broniewski do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Poznań, 2 VII 1599 r., AGAD, AR, dz. II, nr 3570, s. 1–8.

¹¹⁹ Urząd ten wakował od 1589 r., kiedy Zygmunt III przekazał hetmaństwo wielkie dotychczasowemu hetmanowi polnemu Krzysztofowi Radziwiłłowi, zob. Józef WOLFF, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, s. 155.

¹²⁰ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Międzyrzecz, 4 VI 1596 r., [in:] ADS, s. 136–137; Andrzej Bobola do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 12 IX 1596 r., AGAD, AR, dz. V, nr 938/I, s. 45–45, 48; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 15 VII 1596 r., [in:] ADS, s. 137–139.

¹²¹ Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa, 4 V 1600 r., [in:] ADS, nr 287, s. 238–240; [Krzysztof Radziwiłł „Piorun”] do NN, s.l., s.a. [1600 r.], AGAD, AZ, nr 234, s. 101–102.

¹²² Szerzej zob. P. ŁABĘDŹ, *Konflikt Krzysztofa Radziwiłła*, s. 111–140.

¹²³ Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, Nieśwież, 17 XI 1599 r., AGAD, AR, dz. IV, t. 35, k. 509, s. 50–53.

własnego stronnictwa, w którym J. Zamoyski i K. Radziwiłł, mimo ogromnych wpływów, zajęli drugorzędną pozycję. W konsekwencji prowadziło to do narastania licznych konfliktów, które wielokrotnie paraliżowały funkcjonowanie państwa. Dodatkowym elementem, który niekorzystnie wpłynął na stosunki z K. Radziwiłłem, była polityka wyznaniowa króla, który wyraźnie sprzyjał rozwojowi kontrreformacji w Rzeczypospolitej. Negatywna postawa władcy wobec dotyczących potwierdzenia konfederacji warszawskiej zabiegów protestantów, wprowadzenie unii brzeskiej czy brak reakcji na tumulty wyznaniowe w Rzeczypospolitej utrudniały ewentualną współpracę z wojewodą wileńskim. Ostatnim i zarazem najważniejszym elementem była kwestia obsady biskupstwa wileńskiego, która przez kilka lat oddziaływała na relacje z „Piorunem”. Zygmunt III, forsując nominację Polaka na biskupstwo litewskie, wykazał się zupełnym niezrozumieniem wzajemnych polsko-litewskich relacji. Doprowadził w ten sposób do otwartego konfliktu z Litwinami, który uniemożliwił mu realizację wielu politycznych zamierzeń.

mgr Piotr Łabędź

Wydział Nauk Historycznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: labedz1984@gmail.com

DER KONFLIKT DES HETMANS KRZYSZTOF RADZIWIŁŁ „BLITZ“
MIT SIGISMUND III. WASA UND SEIN EINFLUSS AUF DIE POLITISCHE
SITUATION DER POLNISCHEN REPUBLIK IN DEN JAHREN 1587–1600

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Magnaten, politische Geschichte des Großfürstentums Litauen, litauische Hauspolitik

Krzysztof Radziwiłł, genannt „Blitz“ (1547–1603), gehörte zu den führenden litauischen Magnaten in der zweiten Hälfte des 16. und am Beginn des 17. Jahrhunderts. Seine politische Karriere beendete er als Wojewode von Wilna (das höchste weltliche Senatorenamt im Großfürstentum Litauen) und als litauischer Großhetman. Nach dem Tod seines Vaters, Mikołaj Radziwiłł „der Rote“ 1584 stand der „Blitz“ an der Spitze eines der mächtigsten Geschlechter des Großfürstentums Litauen und der ganzen Republik. Er führte die Politik seines Vaters fort und bemühte sich vor allem um den Erhalt einer erstrangigen Rolle unter den litauischen Magnaten, wobei er die Rolle eines informellen Führers anstrebte. Außerdem bekämpfte er alle Versuche, die eine stärkere Integration mit der Krone zum Ziel hatten, und verwies dabei auf die Sonderinteressen des Großfürstentums Litauen. Die entschiedene politische Haltung von Krzysztof Radziwiłł führte jedoch zu wachsenden Konflikten mit Sigismund III. Wasa, die sich auf die innere Lage der Republik auswirkten. Die Gründe für den Streit zwischen Krzysztof Radziwiłł und Sigismund III. sind vor allem in den unterschiedlichen politischen Interessen zu suchen. Der Herrscher hatte schon am Beginn seiner Regierung einen anderen politischen Kurs eingeschlagen und die Ordnung verworfen, die während der Herrschaft Stefan Bathorys geschaffen worden war. Deshalb machte er sich sehr rasch an den Aufbau einer eigenen Partei, in der Krzysztof Radziwiłł trotz großer Einflüsse eine zweitrangige Position einnahm. Das führte schließlich zum Entstehen zahlreicher Konflikte, die das Funktionieren des Staates vielfach lähmten. Ein zusätzlicher Faktor, der sich auf die Beziehungen zu Radziwiłł (dem informellen Führer der litauischen Protestanten) negativ auswirkte, war die Konfessionspolitik des Königs, der die Entwicklung der Gegenreformation in der Republik eindeutig unterstützte. Das letzte und zugleich wichtigste Problem war die Frage der Besetzung des Bistums Wilna, die viele Jahre lang die Beziehungen des Königs zu dem „Blitz“ belastete.

THE CONFLICT BETWEEN KRZYSZTOF MIKOŁAJ “THE THUNDERBOLT”
RADZIWIŁŁ AND SIGISMUND III VASA AND ITS INFLUENCE
ON THE POLITICAL SITUATION OF THE RZECZPOSPOLITA
IN THE YEARS 1587–1600

Summary

Key words: nobility, political history of the Grand Duchy of Lithuania, the particular policy of Lithuania

Krzysztof Radziwiłł, otherwise known as “the Thunderbolt” (1547–1603) belonged to the leading Lithuanian magnates of the second half of the 16th century and the beginning of the 17th century. He ended his political career as the voivode of Vilnius (the highest secular office in the senate within the Grand Duchy of Lithuania) and the Grand Hetman of Lithuania. After the death of his father – Mikołaj “the Red” Radziwiłł – in 1584, “the Thunderbolt” was the head of one of the most powerful families in the Grand Duchy of Lithuania and the whole Rzeczpospolita. Continuing his father’s policy, he aimed to maintain a leading role among the Lithuanian magnates, aspiring to be their informal leader. Moreover, he tried to fight all attempts to increase the integration of Lithuania with the Crown, emphasising the importance of the particular interests of the Grand Duchy of Lithuania. However, his firm political stance exacerbated conflict with Sigismund III Vasa, which affected the internal situation of the Rzeczpospolita. The conflict between Krzysztof Radziwiłł and Sigismund III Vasa was caused mainly by the disparity of their political interests. At the beginning of his rule, the King chose a policy which rejected the system created during the reign of Stephen Báthory. The monarch quickly started to build his own political faction, in which Krzysztof Radziwiłł played a secondary role. As a consequence, it led to many conflicts which paralysed the functioning of the state. An additional element which adversely affected relations with Radziwiłł (the informal leader of the Lithuanian protestants) was the religious policy of the King, who supported the development of the Counter-Reformation in the Rzeczpospolita. The last and most crucial problem was the issue regarding the position of the bishop of Vilnius, which affected the relations between the King and “the Thunderbolt”.